ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ

(за матеріалами наукового засідання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Хмельницький – 2016

День Соборності України: історико-політологічні дискусії*:*
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. – Хмельницький, 2016. – 148 с.

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3(4Укр)
З 53

День Соборності України: історико-політологічні дискусії : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2016. – Вип. 3. – 148 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті, виголошені на засіданні Всеукраїнської науково-практичної конференції "День Соборності України: історико-політологічні дискусії". Авторами статей розкрито такі питання: історія української державності; День Соборності України: початки ідеї соборності; передумови возз'єднання українських земель; Акт возз'єднання українських земель: політологічний аналіз; День Соборності України: історія та сучасність.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.,** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.,** доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.,** кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.,** кандидат богослов'я; **Ковальчук Т.В.,** кандидат історичних наук, доцент; **Коцюк В.Д.,** кандидат історичних наук; **Олійник В.В.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник М.П.,** кандидат історичних наук, доцент; **Парандій В.О.,** кандидат історичних наук, доцент (відповідальна за випуск); **Трембіцький А.М.,** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

Рецензенти:

Лозовий В.С., *доктор історичних наук, професор (м. Київ).*
Дацків І.Б., *доктор історичних наук, професор (м. Тернопіль).*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 28 січня 2016 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2016

День Соборності України: історико-політологічні дискусії*:*
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. – Хмельницький, 2016. – 148 с.

В.О. Парандій,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті розкривається проблема дослідження місця та ролі національних еліт у процесі державотворення вітчизняними та зарубіжними науковцями. Вказується на те, що саме національна еліта виступає головним чинником, що забезпечує державотворчий потенціал будь-якого народу та в різні часи в різних країнах роль національних еліт виконували різні верстви й прошарки населення.

На сьогодні українська історична наука ще не має власної ґрунтовно розробленої науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, що відповідала б світовій історії. У різні часи наша історія була тісно пов'язана з різними імперіями, державами, народами. Водночас українська історія, після того, як В. Антонович відсепарував її від польської, а М. Грушевський – від російської, так і залишилась на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження з всесвітньою історією.

Ми маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі суперечать і не відповідають одна одній, оскільки не враховують, ігнорують, або ж подають у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу, більшість ж українських істориків ще й досі перебувають у пострадянському періоді розвитку власної національної історичної науки.

Виведення наукового поняття власної історії для будь-якої нації передбачає два етапи: відображення себе у контраверсі та відображення себе у взаємовідносинах з іншими. Саме другий етап, який у нас, на відміну від Західної Європи, практично ще не починався, передбачає детальне вивчення й опрацювання різних перспектив відносин з колись домінуючими, спорідненими й іншими націями.

Саме схеми домінуючих націй, без урахування української, покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у більшості країн світу. Під впливом домінуючих націй ми розуміємо впливи: а) політично домінуючих націй (націй, які панують); б) культурно-домінуючих націй; диференціюємо також впливи прямі і впливи паралельні, грунтовані на подібності суспільних умов, спільності соціального походження, спільному попереднику [6].

У 1950–1960 рр. в українській діаспорі вп'яте піднімались питання щодо концепції "історичних" – "неісторичних" народів. Цю концепцію висунув на обговорення наукової громади її прихильник і теоретик І. Лисяк-Рудницький (1919 – 1984 рр.) ідейний послідовник В. Старосольського та О. Бочковського. Вона стала своєрідною відповіддю на створення так званої радянської концепції і схеми історії України.

Розвиваючи відому тезу Г. Гегеля і Ф. Енгельса про долю "народів без власної історії" І. Лисяк-Рудницький визначальним критерієм "історичної" нації вважав збереження нею своїх вищих соціальних верств, які виступають носієм політичної свідомості і вищої елітарної культури [12]. Асиміляція власної еліти на користь панівної нації, на його думку, неминуче позначається на соціальних, політичних та культурних умовах життя національно-пригнобленого народу, який зводиться до маси з культурою домінуючого народного характеру із низьким рівнем національної свідомості.

Визначальним фактором тут виступає наявність або відсутність представницького вищого класу [5], [3]. Національності другого типу, які залишилися неісторичними, формують нові еліти у формі інтелігенції. Для неісторичних народів характерним є також тісне переплетіння соціальних та національних конфліктів. Дворяни, поміщики і капіталістичні підприємці в Україні були, як правило, російської, польської та єврейської національності або чужинці.

На думку І. Лисяка-Рудницького, неісторичні національності приречені будувати модерні національні спільності на народному ґрунті знизу вгору – від нижчих шарів до верхніх елітних страт. Історичні національності навпаки мають вирішувати протилежну проблему: трансформувати національно-державницькі ідеї від існуючої пануючої еліти до народу. Вважаючи основним чинником

для визначення нації психічний фактор: бажання бути нацією і самоусвідомлення себе нею, вчений стверджує, що оскільки в минулі століття носіями національної свідомості були представники вищих елітних класів, то фізичне усунення або перехід їх на бік народу-завойовника призводить до "смерті нації". Та аморфна, інертна етнічна маса, що залишилась, була вже неповною, неструктурованою нацією.

Сучасний український дослідник теорії нації і націоналізму Г. Касьянов цілком слушно зауважує, що повторюючи тезу своїх попередників В. Старосольського та О. Бочковського про „смерть нації", яка вртатила еліту, І. Лисяк-Рудницький призводить своїми міркуваннями до того, що пропагована ним типологія націй за принципом „історичні/неісторичні" стає неспроможною з суто логічного погляду [2]. Взагалі в поглядах І. Лисяка-Рудницького дуже чітко простежується те, що він керувався положенням теорії еліт розробленими італійськими соціологами Г. Моски (1854 – 1941 рр.) і У. Парети (1848 – 1923 рр.), які стверджували, що буття нації повинно визначатися національною елітою – самостійною вищою групою людей, наділених особливими якостями, згодом такі положення були викладені в українському трактуванні В. Липинським і С. Томашівським. Міркування І. Лисяка-Рудницького подекуди мають теологічний присмак і згідно з аргументацією вченого українська нація виникла тому, що вона мала виникнути.

Напротивагу І. Лисяку-Рудницькому Г. Грабович вважає, що "якщо деякі класи або групи зникають або втрачають своє панівне становище в "верхівці", в інституціях, у соціальній стратифікації, нація від того не помирає і не стає неповною" [10].

У своїх працях Г. Грабович зазначає, що відмінності, які визначають основу диференціації нації, охоплюють широкий пласт – проблеми соціальної і політичної структури, історичного досвіду, культури взагалі [9], оскільки, на думку дослідника, із втратою політичної незалежності польська нація в XIX ст. теж могла називатися неповноцінною. Якщо порівнювати, наприклад, українців і поляків XIX ст., то серед конкретних рис і структур соціального і політичного життя, які їх відрізняли, були відсутність або наявність досвіду і пам'яті незалежного державного існування, відмінності в

соціальній структурі, різна кількість і міць специфічних класів та економічних груп, особливо еліт, відмінності в природі і функціонуванні різноманітних інституцій. Всі ці риси визначали національний характер і відображали природу національних рухів.

Не погоджуючись із твердженням І. Лисяка-Рудницького, що втрата еліт або правлячого класу призводить до неповноцінності нації, Г. Грабович відкидає поширене серед політичних опонентів українського руху розуміння української нації як народу "хлопа і попа", відзначає, що практично вся українська еліта першої половини XIX ст. була представлена вихідцями з вищих класів.

Відомо, що коли ми отримуємо протилежні інформації з двох різних джерел, варто спочатку перевірити, наскільки вони дійсно суперечать одна одній, чи не зіткнулися ми з проблемою різних перспектив. Якщо, наприклад, нація у західному, зокрема американському, розумінні часто ототожнюється з державою або країною (політичне тлумачення), або з народом (етнічне визначення), то більшість вітчизняних науковців у визначенні нації обирає "серединну" позицію, згідно з якою нація розуміється як великий соціокультурний колектив, що детермінується рядом характерних рис, які відрізняють її від нижчих спільнот – племен або етнічних груп.

У даному контексті доцільним буде дати визначення нації, запропоноване політологом Е. Смітом, який вирізняє сім характерних рис, що детермінують націю і водночас відтворюють зв'язок між нею і нижчими спільнотами: 1) культурна і мовна диференціація; 2) територія і мобільність; 3) великі розміри; 4) зовнішні відносини; 5) групові відчуття і лояльність; 6) громадянські права, тобто ступінь політизації; 7) економічна інтеграція [13]. Перші дві ознаки визначають плем'я, перші п'ять – етнічну групу, всі сім разом – націю. Якщо розуміти націю лише як спілку, яка усвідомлює себе нацією і бажає нею бути, то, в принципі, така нація вже сама по собі буде історичною. Якщо ж вона не є історичною в розумінні усвідомлення, тоді це не нація, а нижча формація – плем'я або етнічна група. Відповідно наскрізною точкою ступеня і якості стану нації і держави є питання "представництва", більше того, політичної свідомості і влади, тобто існування еліти, яка творить і підтримує українське культурне та інтелектуальне життя.

Також Е. Сміт вважає, що важливим елементом політичних еліт будь-якої країни є національна ідентичність, а найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають осібні вартості й характер нації і відображують прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимізації громадського порядку та солідарності [8].

З огляду на це не можна стверджувати, що український народ втратив свої верхні стани, тобто еліту, оскільки своя еліта існувала й серед української селянської маси. Щоправда вона була менш численною і менш політично активною, порівняно з сусідніми націями, проте вона вирізнялася з будь-яких класів і страт суспільства та була здатною здійснювати управлінський і формотворчий вплив на одноплемінників. Українська шляхта на початку XIX ст. нікуди не зникла, а продовжувала існувати в становій структурі Російської імперії. Такий погляд співпадає з позицією французького вченого Д. Бовуа, який констатував: "Як відомо, ця категорія (дрібна шляхта) була здекласована у 1832–1850 рр., але всупереч тому, що я сам раніше думав і писав, ця група зовсім не злилася з масою українського селянства. Більшість зберігала рештки свого шляхетства..." [1].

Отже, якщо припустити, що насправді в історії активно діють лише окремі індивідууми (еліта), а не нація в цілому, і що еліти можуть виділятися з будь-яких страт суспільства, то можна стверджувати, що взагалі рушієм історії є еліта, яка лише використовує в тій чи іншій мірі народ. Сучасний український історик В. Потульницький подає наступне визначення еліти: "Еліта – це провідна верства, яка зв'язана перш за все з територією, є патріотом своєї землі, і менталітет якої виключає комплекс ідей, пов'язаних із збагаченням і кар'єрою, споживацьким ставленням до держави, а натомість ідентифікується з необхідністю свого росту на своїй власній території. Еліта знаходить можливості для свого відтворення, їй притаманне явище тяглості еліти. У визначенні еліти центральним поняттям є територія, а не народ [5].

Твердження про те, що центральним поняттям у визначенні еліти є територія не нове. В 60-х рр. XX ст. професор О. Пріцак у

своїх теоріях брав за основу так званий територіальний принцип своєрідності кожної „місцевої історії", які лише в сукупності визначають історію націоналізму. Цим принципом раніше широко коритувалися ряд істориків, одним з яких був В. Ключевський. У своїй версії історії Росії говорить про те, що територію Росії населяли різні культурні народи, які спільними або спадкоємними зусиллями на одній території нагромаджували і створювали єдину власну історію, і єдиним незмінним чинником, який їх з'єднував, була територія. В. Липинський в свою чергу вказував на те, що спільної території, мови і належності до однієї етнічної групи недостатньо для створення ефективної національної еліти.

В. Потульницький дає власне визначення еліти, прослідкувавши процес формування еліт в Україні крізь призму історії і беручи до уваги, що, по-перше, правляча верства в Україні була теж ідентифікована, тобто теж мала право бути елітою; по-друге, що з елітою завжди зв'язана якась територія; і по-третє, що національна еліта не може ідентифікуватися, не будучи патріотом своєї землі (якщо це не еліта завойовників).

Якщо за феодалізму еліта ідентифікується з певним станом, то в XIXст. цього вже не спостерігається. В XIX ст. в Європі розвинувся третій стан, який, проте, не дістав свого розвитку в Росії, до складу якої входила більша частина української території. На роль третього стану в Росії і в Україні претендувала інтелігенція, яка не мала матеріальних засобів, хоча вважала, що саме їй повинна належати влада. Якщо в Російській державі проблемою еліт була лояльність імператору, то в її наступниці – державі більшовицькій – проблемою еліт (фактично різних груп інтелігенції) була лояльність комуністичній партії [7].

Засновник консервативної школи в українській політології В. Липинський привніс в українську історичну науку методологію школи еліт, розроблену Г. Моска та У. Парето [11]. Методологія шкіл еліт, якою користувався В. Липинський, грунтувалася на таких положеннях:

- інтерес до лідерських груп суспільства, функцією яких є регулювання соціальних систем;

- трактування суспільства як своєрідної піраміди, вершину якої складає соціально-політична еліта;
- бачення історії крізь призму ідеї постійної „циркуляції еліт", тобто динамічного процесу постійної рівноваги й оновлення владних еліт;
- розуміння еліт як меншин, що витворюють найбільш здатну до історичної ініціативи частину суспільства, спроможну усвідомлено визначати напрями соціальної, політичної та культурної орієнтації, і саме тому формують його керівний прошарок, беручи на себе зобов'язання щодо виконання певних загальнонаціональних завдань;
- чітке розмежування традиційних еліт (аристократія, духовенство), й еліт ситуаційних, як звичайних носіїв впливу.

Дослідник висуває і обґрунтовує ідею активної участі шляхетської верстви в Україні у політичному та національному відродженні української держави. Вступивши на політичну арену в 1907–1908 рр., він відразу заявив про себе як про продовжувача ідейно-теоретичних орієнтацій правобережної польської шляхти в пошуках їхньої ідентичності з краєм – з Україною. В. Липинський окреслював себе як "українця польської культури". З метою допомогти польській шляхті, яка віками проживала на правобережних українських землях, відродити повністю українську шляхетську свідомість і культуру, щоб стати однією з еліт українського народу і ототожнити себе з програмою створення української державності під проводом цієї шляхти, В. Липинський разом з Л. Радзейовським, Б. Ярошевським і Т. Михальським заснували в Києві часопис "Przeglad Krajowy" (1909–1910 рр.) на сторінках якого неодноразово порушувалися зазначені проблеми.

Фактично в цей самий час у Радянській Україні марксистський вчений М. Яворський у багатьох своїх виданнях загальних курсів історії України намагався застосувати в тлумаченні історії України марксистські схеми. Дослідник визнавав, що минула історія України тільки в деякі періоди входила в загальноруський процес історичного розвитку. Напротивагу йому опоненти зі школи академіка М. Покровського цієї думки не визнавали, а стверджували, що потрібно негайно офіційно проголосити всерадянське суспільство з

історичною схемою українсько-російської єдності [4].

Разом з тим, і марксизм, і школа М. Грушевського в Радянській Україні, котрі самі по собі були опонентами, мали спільну ірраціональну історіософію Г. Гегеля з його вченням про „історичні" – „неісторичні" народи, і на цій основі різноманітними науковими методами або відсепаровували український народ від російського, або навпаки об'єднували їх у вічному прагненні до злиття.

Таким чином, наведений матеріал дозволяє стверджувати: 1) місце та роль національних еліт в процесі державотворення завжди була і залишається предметом гострих наукових дискусій, участь в яких приваблює провідних вітчизняних та зарубіжних науковців; 2) саме національна еліта виступає головним чинником, що забезпечує державотворчий потенціал будь-якого народу; 3) в різні часи в різних країнах роль національних еліт виконували різні верстви та прошарки населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бовуа Д. З проблеми соціальної і культурної історії Правобережної України XIX – початку XX ст. // Другий Міжнародний конгрес україністів. – Ч.1. – Львів,1994. – С. 174.
2. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 74, 75.
3. Лисяк–Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С. 16.
4. Покровский М.Н. Всесоюзная конференция историков-марксистов // Историк-марксист. – 1929. – №11. – С. 3-11.
5. Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991). – К., 1994. – С. 310-311, 315.
6. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історі XVII – XX століть. – К. : Либідь, 2002. – С. 33-50. (Така диференціація вже була обгрунтована вченим в попередніх дослідженнях: Potul'nyc'kyj V. Deutsche Einflusse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine. – S.496-499.)
7. Потульницький В.А. Теорія української політології. – К., 1993. – С. 123-133.
8. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 24.

9. Grabowicz G. “Non-Historical” Nations and “Incomplete” Literatures // Harvard Ukrainian Studies. 1981. – Vol. V, № 3. – P. 370.

10. Grabowicz G. Toward a History of Ukrainian Literature // Harvard Ukrainian Studies. 1978. – Vol. I, №4. – P. 510.

11. Mosca G. Elementi di scienza politica. – Bari, 1964; Idem. Teorica dei governi e governo parlamentare. – Milano, 1968; Pareto V. The Mind and Society. – New York, 1963; Idem. Transformazioni della democrazia. – Rocca San Casciano, 1929; Idem. Trattato di sociologia generale. – Firenze, 1923.

12. Rudnytsky J. “Historical” and “Non-Historical” Nations // Harvard Ukrainian Studies, 1981. – Vol. V, №3. – P. 362 – 363.

13. Smith A. Theories of Nationalism. – New York, 1972. – P. 186-189.

Ковальчук О.Л.
БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ – РУХ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І ПОЛІТИЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ……. 93

Олійник В. В.
РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917–1920 РР.)……... 103

Олійник Ю. В.
ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ……..... 108

Парандій В.О.
НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ…….. 113

Трембіцький А. М.
ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В СВІТОБАЧЕННІ ТИМІША ОЛЕСІЮКА…….. 122

ДОДАТКИ…….. 133

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……. 144

ЗМІСТ…… 146